

УДК 37.091.12.011-3.051

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Коноваленко Вікторія Олександрівна
м.Луганськ

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена сучасними змінами в освітній системі України, що спрямовані на гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу. Охарактеризовано професійні та особистісні якості вчителя, необхідні для організації педагогічної взаємодії з учнями початкових класів в умовах гуманізації освіти. Детально розглянуто погляди науковців щодо класифікації якостей особистості вчителя. У ході експериментального дослідження виявлено особистісні та професійні якості, які у більшій та меншій мірі притаманні сучасним учителям.

Ключові слова: особистість, особистісні якості, професійні якості, гуманізація.

Одним із напрямків реформування сучасної освіти є її гуманізація та демократизація. Це, у свою чергу, зумовлює організацію навчально-виховного процесу на засадах суб'єкт-суб'єктного підходу, з урахуванням принципів педагогіки співро-

бітництва. За таких умов особистості вчителя відводиться особлива роль: не наставника, а фасилітатора, що підкреслюється в освітніх документах (Законі України "Про освіту" та Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття)). Зміна педагогічної позиції передбачає зміну стилю взаємодії з учнями, оновлення форм та методів викладання, рефлексивне управління діяльністю учнів. Таким чином, особистість учителя виступає ключовою умовою реалізації гуманістичної освітньої парадигми.

Дослідженню особистості вчителя присвячено чимало робіт науковців. Певний інтерес представляють роботи авторів (Н.Анікеєва, Ш.Амонашвілі, О.Бодальов, Ю.Гагін, В.Грехньов, О.Добрович, В.Кан-Калік, О.Петровський, Л.Петровська, Л.Рувінський, В.Семиченко, М.Тутушкіна), які досліджували культуру взаємостосунків учителя й учнів, характер педагогічної взаємодії в системі "вчитель-учень", засоби гуманізації навчального спілкування.

Спостерігаються спроби вчених детально вивчити комунікативну культуру як важливий чинник професіоналізму вчителя. У зв'язку з цим, велика увага приділяється системі підвищення кваліфікації і шкільній методичній роботі. Так, у працях Л.Дудіної, А.Єрмоли, Ю.Конаржевського, С.Крисюк, Е.Соф'янець, Л.Сушенцевої виявляються можливості методичної роботи щодо розвитку педагогічної майстерності вчителів, визначаються умови, форми, методи і засоби, які позитивно впливають на професійне зростання педагога.

Водночас, на нашу думку, залишається недостатньо вивченим аспект професійної діяльності педагога, пов'язаний з організацією навчального співробітництва учнів. Безумовно, вирішення цієї проблеми потребує розробки комплексу умов та їх експериментальної перевірки, проте ключовою умовою реалізації такого підходу ми вважаємо готовність учителя, що забезпечується наявністю певних професійних та особистісних якостей.

Отже, метою даної статті є характеристика професійних та особистісних якостей вчителя, необхідних для організації педагогічної взаємодії з учнями початкових класів в умовах гуманізації освіти.

Слово "особистість" (personality) в англійській мові походить від латинського persona [6]. Спочатку це слово позначало маски, що надягали актори під час театральної вистави в давньогрецькій драмі. Раб не розглядався як персона, для цього треба бути вільною людиною. Вираз "втратити обличчя", що є в багатьох мовах, означає втрату свого місця і статусу у визначеній ієрархії. У російській мові здавна живається термін "лик" для характеристики зображення обличчя на іконі. Таким чином, із самого початку в понятті "особистість" був закріплений зовнішній, поверхневий соціальний образ, який індивідуальність приймає, коли грає визначені життєві ролі – деяка "личина", суспільне обличчя, звернене до оточуючих. Якість особистості в контексті професійної роботи педагога – це сукупність об'єктивних

і суб'єктивних передумов виконання діяльності, сам процес діяльності та його результатів, що різною мірою відповідні або невідповідні нормам професійно-педагогічної діяльності [6].

Надзвичайна роль особистості вчителя у вихованні учнів неодноразово підкреслювалась у різних дослідженнях. Так, наприклад, Г. Ващенко вбачав в особі вчителя, насамперед, носія ідеї українського національного виховання, здатного вкласти цю ідею в серця і розум молодого покоління [2].

С.Русова вважала, що вчитель впливає на своїх учнів своїм характером, веселим, енергійним; що він зобов'язаний бути громадянином і так наближати до життя шкільну науку, щоб уся громада бачила її користь і поважала таке навчання й самого вчителя [2].

В.Сухомлинський вказував на виключне значення особистості вчителя у процесі виховання дітей, на необхідність досконалого глибокого знання вчителем свого предмета; вважав, що педагогічна майстерність залежить від бажання вчити, від наснаги, від готовності до подолання труднощів; основною вимогою до педагога вважав любов до дітей [2].

Успішність діяльності вчителя визначається рівнем сформованості його особистісних та професійних якостей. Учені пропонують різноманітний набір особистісних якостей, важливі для організації педагогічної взаємодії вчителя та учнів. Робляться спроби виділити найсуттєвіші з точки зору ефективності педагогічної взаємодії. Крім того, існує більш ніж 500 класифікацій професійно значущих якостей учителя. Важливо зазначити, що професійні якості особистості – це істотні психологічні характеристики, до яких певна професійна діяльність висуває підвищені вимоги. Високий рівень розвитку професійних якостей особистості педагога є важливою умовою, що забезпечує його високу продуктивність у педагогічній взаємодії з учнями.

Тож розглянемо перелік особистісних та професійних якостей, що висвітлено у сучасних дослідженнях науковців (див. табл.1).

Таблиця 1.

Особистісні та професійні якості вчителя

Особистісні якості	Професійні якості
емоційна стійкість (О. Пастюк, Б. Шиян)	гуманізм (М. Альошева, О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
відкритість (О. Пастюк, В. Андрущенко, І. Табачук)	емпатія (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
оптимістичність (О. Духнович, А. Огністий)	артистизм (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
ввічливість (О. Духнович, О. Коломийцева)	тактовність (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
сумлінність (П. Каптерев, О. Духнович)	винахідливість (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
витриманість (П. Каптерев)	високі пізнавальні інтереси (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
наполегливість (Н. Гришаєнко, О. Пастюк)	педагогічний такт (В. Крутецький, Д. Крюкова)
гуманність (О. Духнович, О. Пастюк, Н. Гришаєнко, П. Каптерев, Б. Шиян, А. Маркова)	педагогічна спрямованість (О. Щербаков, А. Маркова)
здатність до доступного викладу навчального матеріалу (Ф. Гоноболін, Н. Волкова, К. Ушинський, В. Чайка)	наукова ерудиція (О. Щербаков, А. Маркова)
творчість (К. Ушинський, Ф. Гоноболін, Н. Гришаєнко, Л. Кравченко)	інтелект (А. Маркова, О. Щербаков)
воля (П. Каптерев, В. Андрущенко)	емоційна стійкість (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
організаторські здібності (Н. Волкова, О. Коломийцева, А. Огністий, В. Чайка)	вміння планувати роботу (О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
змістовність, образність (Н. Волкова, О. Коломийцева, А. Огністий, В. Чайка)	наполегливість (О. Щербаков)
переконливість мовлення (Н. Волкова, О. Коломийцева, А. Огністий, В. Чайка)	сміливість (О. Щербаков)
здатність пов'язати навчальний предмет з життям (Н. Волкова, О. Коломийцева, А. Огністий, В. Чайка)	чуйність (М. Альошева, О. Щербаков, М. Фіцула, Н. Кузьміна, В. Леві, Л. Мітіна)
спостережливість (Б. Шиян, Н. Волкова, А. Маркова)	самокритичність (П. Каптерев, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, А. Маркова, З. Яхіна)
педагогічна вимогливість (В. Андрущенко, А. Огністий,)	комунікативність (В. Крутецький, Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
емпатія (Н. Гришаєнко, Б. Шиян)	організаторські здібності (В. Крутецький, Д. Крюкова)
комунікативність (В. Чайка, Н. Гришаєнко)	любов до предмета (В. Крутецький, Д. Крюкова)
рефлексивність (Н. Гришаєнко, Н. Волкова, О. Пастюк)	педагогічна спрямованість (А. Маркова, Л. Кравченко)
вміння вчити, виховувати, керувати, слухати (В. Андрущенко, Н. Волкова, А. Маркова)	педагогічне цілепокладання та мислення (А. Маркова, Л. Кравченко)
володіння культурою мовлення (А. Маркова, Н. Волкова, О. Коломийцева, А. Огністий, В. Чайка)	педагогічна рефлексія і такт (А. Маркова, Л. Кравченко)
прогностичність (В. Андрущенко, Н. Волкова, А. Маркова, Є. Рогов)	моральність (А. Маркова, Л. Кравченко)
	інтелект (А. Маркова, Л. Кравченко)
	доброта (А. Маркова, Л. Кравченко)
	прагнення до творчості (Є. Рогов, В. Леві)
	емоційність та енергійність (Є. Рогов)
	працьовитість (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
	організаторські здібності (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
	культура поведінки і зовнішній вигляд (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
	управлінські здібності (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
	діловитість (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)
	активність (Н. Волкова, А. Джурицький, А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов)

Отже, більшість учених визначають такі особистісні якості: гуманність, відкритість, творчість, володіння культурою мовлення, рефлексивність, здатність до доступного викладу навчального матеріалу, організаторські здібності, змістовність, образність, переконливість мовлення, здатність пов'язати навчальний предмет з життям, володіння культурою мовлення, прогностичність. Крім того, майже всі науковці відзначають обов'язковість таких професійних якостей як: гуманізм, емпатія, артистизм, тактовність, винахідливість, високі пізнавальні інтереси, емоційна стійкість, вміння планувати роботу, чуйність, самокритичність, комунікативність, працьовитість, організаторські здібності, культура поведінки і зовнішній вигляд, управлінські здібності, діловитість, активність. Слід зазначити, що деякі якості різні науковці відносять і до особистісних, і до професійних. Наприклад, емоційна стійкість, гуманізм, емпатія, творчість, наполегливість, комунікативність, організаторські здібності, рефлексивність (див.табл. 1).

Враховуючи вище викладене, слід зазначити, що успішність педагогічної взаємодії значною мірою визначається особистісними якостями вчителя, проте професійні якості не можна відокремити від особистісних, оскільки особистість засвоює певні знання, вміння, навички через призму суб'єктності. Усі психолого-педагогічні та спеціальні знання проходять через внутрішній світ особистості, стають її надбанням і тільки потім втілюються в педагогічну практику. Тому проблему дослідження професійних якостей педагога необхідно розглядати невід'ємно від особистості вчителя.

Так, наприклад, такі особистісні якості як відкритість, спостережливість, здатність до доступного викладу навчального матеріалу, здатність пов'язати навчальний предмет з життям, тісно пов'язані із такими професійними якостями: артистизм, комунікативність, педагогічна спрямованість, наукова ерудиція.

Рефлексивність → самокритичність;

Прогностичність → управлінські здібності;

Здатність до доступного викладу навчального матеріалу → педагогічна спрямованість;

Здатність пов'язати навчальний предмет з життям → наукова ерудиція;

Для того, щоб визначити, які якості необхідні для реалізації

навчального співробітництва, нами було проведено експериментальне дослідження особистісних та професійних якостей учителів, які реалізують навчальне співробітництво. Таким чином, було застосовано експертне оцінювання вчителів. Для здійснення експерименту обирались, перш за все, ті якості, що висвітлені у дослідженнях більшості науковців як такі, що притаманні педагогу-інноватору. *Особистісні якості*: ініціативність, відповідальність, емоційна стійкість, чуйність, позитивна відкритість, стриманість, толерантність, доброзичливість, креативність, гнучкість, впевненість у собі, почуття гумору, комунікабельність. *Професійні якості*: ціннісне ставлення до навчального співробітництва, зацікавленість результатами своєї діяльності, ціннісне ставлення до самовдосконалення, готовність використовувати та впроваджувати педагогічні технології, інноваційна відкритість, наявність глибоких знань з предмету, знання сучасних педагогічних технологій, знання основ педагогіки співробітництва, прагнення до здобуття нових знань, уміння формулювати навчальні проблеми, здатність до ведення навчального діалогу, уміння прогнозувати лінії розвитку діалогу, здатність до організації групової взаємодії, здатність до управління взаємодією дітей, управління конфліктною ситуацією, здатність виступати ініціатором взаємодії, здатність до критичного оцінювання власних дій.

Вчителям було запропоновано оцінити особистісні та професійні якості педагога, що реалізує принципи педагогіки співробітництва, за 10-бальною шкалою.

Отримана інформація була необхідна для підготовки вчителів до педагогічної взаємодії у подальшому, а також для визначення критеріїв готовності педагогів до реалізації педагогічної взаємодії у школі.

На основі дослідження нами були отримані наступні результати: найбільш високу оцінку отримали такі особистісні якості як доброзичливість, відповідальність, комунікабельність. Тож, можна вважати, що саме вони свідчать про гуманне ставлення вчителів. Особистісні якості, що найменш притаманні сучасним вчителям (ініціативність, гнучкість, емоційна стійкість) вказують на особисту потребу вчителя в організації педагогічної взаємодії (рис. 1).

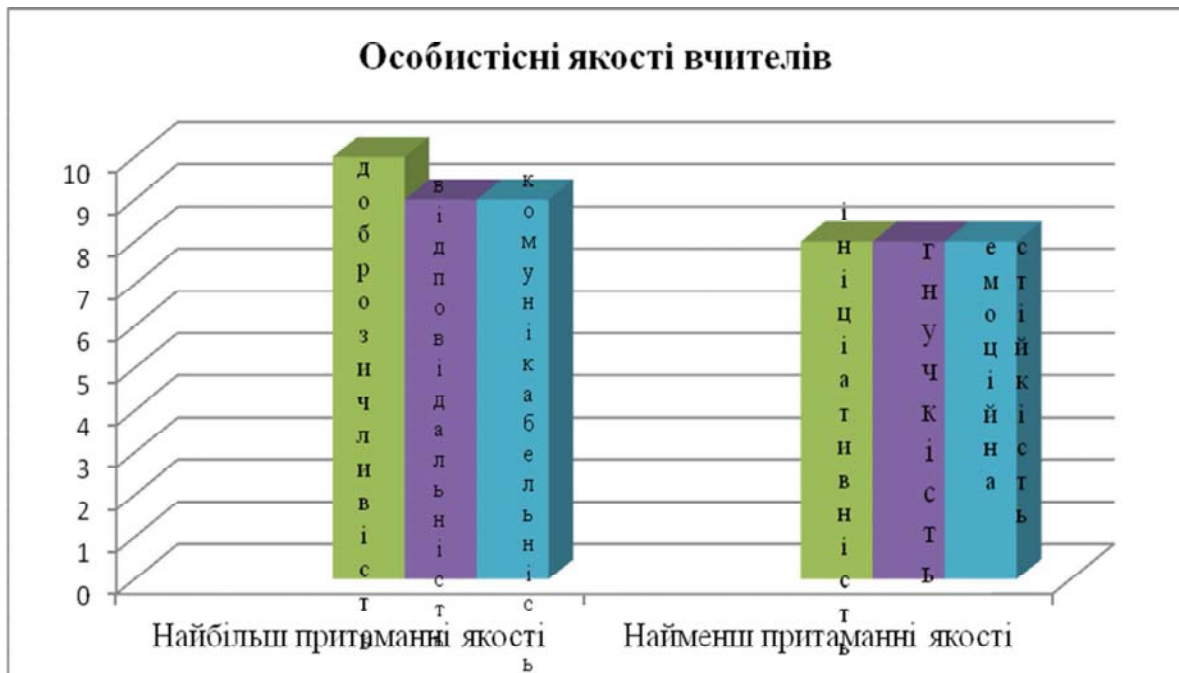

Рис. 1. Результати дослідження особистісних якостей вчителів початкових класів

Деяко парадоксально, але перелічені якості, що найменш притаманні сучасним вчителям, як раз виступають запорукою педагогічної взаємодії. Саме вони є певним спрямуванням на встановлення гармонійних відносин учителя з учнями. Проте вчителі концентрують свою діяльність на зовнішній оболонці процесу навчання, тобто на факті оволодіння учнями певними знаннями, не надаючи значення внутрішньому змісту процесу навчання - умовам оволодіння учнями цими знаннями, організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії у здобутті знань. Проте навіть якості, що виявилися найменш притаманними вчителям-іннова-

торам, мають оцінку вище половини максимального балу.

Такі професійні якості сучасних вчителів, як зацікавленість результатами своєї діяльності, прагнення до здобуття нових знань, наявність глибоких знань з предмету свідчать про знання історичних та концептуальних засад навчального співробітництва, технологій його реалізації. Інноваційна відкритість, уміння прогнозувати лінії розвитку діалогу, здатність до критичного оцінювання власних дій свідчать про рівень готовності вчителів до нововведень, мистецтво управління педагогічною взаємодією (рис. 2).

Рис. 2. Результати дослідження професійних якостей вчителів початкових класів

Таким чином, результати нашого дослідження довели, що сучасним вчителям, що реалізують навчальне співробітництво, притаманні якості, що обґрунтовані нами теоретично. Найбільш високу експертну оцінку отримали такі особистісні та професійні якості: доброзичливість, відповідальність, комунікабельність; зацікавленість результатами своєї діяльності, прагнення до здобуття нових знань, наявність глибоких знань з предмету.

Найнижчу оцінку – емоційна стійкість, гнучкість, ініціативність, інноваційна відкритість, уміння прогнозувати лінії розвитку діалогу, здатність до критичного оцінювання власних дій.

У подальших дослідженнях плануємо визначити критерії, показники та розробити дидактичні умови організації педагогічної взаємодії вчителя та учнів у початковій школі.

Література і джерела

1. Алёшев Н.А. Формирование профессионально значимых качеств у будущих инженеров средствами физкультурно-спортивной деятельности : авто-реф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика дошкольного образования" / Н. А. Алёшев. – Йошкар-Ола, 2007. – 23 с.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост.Н.П. Калениченко]. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
3. Гоноволін Ф.Н. Психологія: [навч. посібник] / Ф.Н.Гоноволін. — К.: Вища школа, 1975. — 264 с.
4. Гришаєнко Н. Про педагогіку співробітництва і особистість вчителя / Н.Гришаєнко // Дивослово - №3, 1994. – с. 36.
5. Пастюк О.В. Партнерство детей и взрослых? А почему бы и нет!: монография. / О.В.Пастюк. – Запорожье : ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. – 144 с.
6. Професійна освіта: словник / [уклад. С.У. Гончаренко та ін.; за ред. Н.Г.Ничкало]. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.
7. Кузьміна Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В.Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
8. Щербаков А.И. Профессиограмма учителя физики средней школы / А.И.Щербаков. – М. : Изд-во МГПИ, 1979. – 134 с.

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена современными изменениями в образовательной системе Украины, которые направлены на гуманизацию и демократизацию учебно-воспитательного процесса. Охарактеризованы профессиональные и личностные качества учителя, необходимые для организации педагогического взаимодействия с учащимися начальных классов в условиях гуманизации образования. Подробно рассмотрены взгляды ученых относительно классификации качеств личности учителя. В ходе экспериментального исследования выявлены личностные и профессиональные качества, которые в большей и меньшей степени присущи современным учителям.

Ключевые слова: личность, личностные качества, профессиональные качества, гуманизация.

Actuality of material presented in the article is caused by modern changes in the educational system of Ukraine, which aimed at humanization and democratization of the educational process. Characteristic of professional and personal qualities of teachers needed for the

organization of pedagogical interaction with primary school pupils in the humanization of education. Considered in detail the views of scientists on the classification qualities of a teacher. During the experimental research found personal and professional qualities that most and least characteristic of modern teachers.

Keywords: personality, personal qualities, professional qualities, humanism.